

УДК 364-786.2-053.5\6:338.48-2]-056.26
DOI: 10.24144/2524-0609.2022.50.138-144

Кравченко Оксана Олексіївна
доктор педагогічних наук, професор
декан факультету соціальної та психологічної освіти
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
м. Умань, Україна
okskravchenko@ukr.net
http://orcid.org/0000-0002-9732-6546

СИСТЕМА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО ТУРИЗМУ

Анотація. У статті обґрунтовано систему соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з особливими освітніми потребами засобами інклюзивного туризму, що має певні ознаки та структуру, а її функціонування за умови доречного технологічного забезпечення гарантує досягнення мети, що полягає у створенні умов для відновлення психоемоційного стану та соціального статусу в поєднанні із саморозвитком, самореалізацією і самовихованням. Методологічними підходами проведеного дослідження є системно-структурний аналіз та комплексний підхід, заснований на поєднанні досягнень соціальної, медичної та психологічної наук, лікувально-відновлювальних заходів із корекційно-педагогічним та соціально-психологічним вихованням і навчанням, спрямований на реабілітацію та реінтеграцію дітей, які мають або обмеження здоров'я, або психоемоційні поведінкові девіації. Водночас система соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з інвалідністю засобами інклюзивного туризму є складною відкритою саморозвивальною системою, структурні елементи якої взаємопов'язані і взаємозумовлені різними типами детермінованих зв'язків.

Ключові слова: соціально-психологічна реабілітація, інклюзивний туризм, діти та молодь, особливі освітні потреби.

Вступ. Інтеграція дітей та молоді з ООП у суспільство є вкрай актуальною і надзвичайно важливою. Предметом нашого спостереження є функціонування підростаючого покоління у своїй життєдіяльності, у сім'ї, за її межами, навчання, відпочинку, в тому чи тому соціальному оточенні. Система соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з ООП засобами інклюзивного туризму являє собою комплекс взаємопов'язаних компонентів, орієнтованих на реалізацію визначених реабілітаційних цілей і виокремлення яких закладено в понятті «соціально-психологічна реабілітація» та змісті й спрямованості технології «інклюзивного туризму»: аналіз діагностичної інформації про дитину й оцінку її реабілітаційного потенціалу; прогнозування і розробка індивідуальних програм реабілітації; якісний характер реалізації корекційно-розвивальних і реабілітаційних програм, що вимагають участі в їх реалізації сім'ї, фахівців міждисциплінарної команди; урахування оздоровчого впливу природи, естетичний та культурний розвиток; моніторинг якості наданих впливів і оцінку ефективності реабілітації. Кожен із окремих компонентів системи не дасть бажаного результату, його ефективність може підвищитися лише за умови взаємозв'язку і погоджених дій усіх учасників реабілітаційного процесу, зокрема сім'ї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На думку українських дослідників Ю.Петренко та Ю.Барабаш, формування системи реабілітації осіб з обмеженими можливостями – це достатньо складний процес, який потребує науково обґрунтованих систем, форм, методів та засобів впливу на людину, яка має інвалідність, з метою її самовизначення на основі врахування власних можливостей, надання психологічної підтримки та дальшої інтеграції в суспільство [8].

У цьому контексті соціально-психологічна реабілітація є динамічною системою взаємопов'язаних психологічних і соціальних компонентів, спрямованою не лише на відновлення і збереження здоров'я, але й на, можливо, більш повне відновлення (збереження) особистості й соціального статусу дитини з ООП. Така система повинна забезпечити комплекс

заходів – від установлення інвалідності до прогнозування перебігу хвороби, визначення методів реабілітації тощо.

Водночас для розробки системи необхідно врахувати таке:

- досягнутий рівень розвитку вітчизняної системи соціальної роботи з дітьми та молоддю, а також психологічної науки;
- міжнародні дослідження та напрацювання у цій сфері;
- варіативність у рамках інноваційної моделі форм і змісту допомоги дітям та їх батькам, зумовлену індивідуальними особливостями та потребами;
- відмова від патерналізму, що формує споживацьку роль уразливих категорій населення;
- перехід на рівень соціальної мобільності за рахунок цілеспрямованого формування навичок життєвої компетентності;
- створення спеціальних умов (програмно-методичних, кадрових, організаційних, матеріально-технічних тощо);
- оптимальне співвідношення освітнього та реабілітаційного процесів;
- комплексний підхід до соціально-психологічної реабілітації у єдності медичної, соціокультурної, спортивно-оздоровчої, сімейної реабілітації та ін.;
- міждисциплінарний підхід та міжвідомча співпраця в упровадженні та реалізації системи.

Серед зарубіжних дослідників основоположниками інклюзивного туризму є Скот Райн та автор книг «Accessible Tourism: Concepts and Issues (AspectsofTourism)» і «Bestpractice inaccessible tourism: Inclusion, Disability, Ageing Population and Tourism» Д. Бухаліс.

Розвиток інклюзивного туризму в Україні і за рубежом розкрили Н. Белоусова, Г. Кучер, В. Лепський, М. Міщенко, І. Жеребо, Л. Науменко, К. Чупіна та ін.

Мета статті – обґрунтувати систему соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з особливими освітніми потребами засобами інклюзивного туризму. **Застосовані методи дослідження.** Системно-структурний аналіз дозволяє обґрунтувати систему соціально-психологічної реабілітації дітей

та молоді з ООП засобами інклюзивного туризму. Комплексний підхід, заснований на поєднанні досягнень соціальної, медичної та психологічної наук, лікувально-відновлювальних заходів із корекційно-педагогічним та соціально-психологічним вихованням і навчанням, спрямований на реабілітацію та реінтеграцію дітей, які мають або обмеження здоров'я, або психоемоційні поведінкові девіації.

Виклад основного матеріалу. Основними складовими системи вважаємо цільовий, стимулювально-мотиваційний, змістовий, процесуальний, контрольно-регулювальний, оцінково-результативний, суб'єкт-суб'єктний компоненти. Згідно з таким підходом та специфікою соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з ООП, визначаємо *цільовий* (ціннісний орієнтир системи, мета, завдання, принципи), *суб'єкт-суб'єктний* (4 суб'єкти соціально-психологічної реабілітації засобами інклюзивного туризму: дитина та молоді з ООП, батьки; міждисциплінарна команда фахівців, члени групи чи класу дитини), *змістово-технологічний* (зміст, напрями, етапи реабілітаційного процесу, рівні, технології реабілітації – арт-терапія та природотерапія за видами), *результативний* (результат реабілітаційного процесу та критерії і показники щодо його оцінки) компоненти системи соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з ООП засобами інклюзивного туризму.

Вивчення феномену соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з ООП засобами інклюзивного туризму з точки зору структурно-системного підходу передбачає розкриття *цільового компонента* цього процесу.

Підтримуємо позицію М.Коренєва, В.Мартинюка, на основі якої виокремлюємо ціннісний орієнтир системи через обґрунтування *комплексної єдності медичного, психологічного і соціального складових під час реабілітації дітей та молоді з ООП.*

Оскільки психофізіологічні порушення призводять до соціальної дезадаптації, основне завдання соціально-психологічної реабілітації – забезпечити людині з інвалідністю психофізіологічне і соціальне благополуччя. Реабілітаційні заходи, спрямовані на компенсацію порушених функцій, являють собою складний комплекс медичних (фізіологічних), психологічних і соціальних впливів.

Проблема інвалідності має комплексний характер; до вирішення проблем, із нею пов'язаних, залучають лікарів, педагогів, соціальних педагогів, психологів, соціальних працівників. Важливо об'єднувати зусилля цих фахівців і обґрунтовувати інтегровані технології підтримки такої категорії, які мають кращий ефект, ніж це можна досягти в межах однієї сфери чи галузі. Основна мета цих технологій – сприяти попередженню соціальної дезадаптації дітей та молоді з інвалідністю. Відповідно неперервність і етапність реабілітаційного процесу можуть бути забезпечені лише при функціонуванні єдиної системи «заклад освіти – інклюзивно-ресурсний центр – заклад охорони здоров'я – реабілітаційний центр» із залученням місцевих органів соціального захисту, медичних установ та громадських організацій.

Відзначимо, що інвалідність у дітей є більш тяжким явищем, ніж у дорослих, оскільки в дітей вона накладається на розвиток психіки, набуття навиків, засвоєння знань. Саме соціально-психологічна реабілітація дітей та молоді з інвалідністю має кінцевою метою інтеграцію їх у соціум, формування їх як повноцінних та повноправних учасників суспільного життя.

Закономірний наслідок складного лікування хронічних хвороб і тяжких травм – виникнення виражених порушень стану здоров'я індивіда, які зумовлю-

ють обмеження життєдіяльності і соціальних функцій відповідного віку [7].

Реабілітація дітей з ООП порівняно з реабілітацією дорослих має низку особливостей:

- тісно пов'язана з впливом на дитину соціальних і педагогічних факторів, за своєю суттю, є соціально-психологічною і психолого-педагогічною реабілітацією;

- є довготривалим, динамічним процесом, що враховує закономірності психічного розвитку дитини;

- комплекс реабілітаційних заходів переважно залежить від психічного, у тому числі особистісного, розвитку дитини з інвалідністю.

Поняття реабілітації дітей ґрунтується на вирішенні проблем, пов'язаних із проведенням відновного лікування, яке в дитячому віці є основним, первинним у єдиному реабілітаційному процесі, однак вимагає цілеспрямованих дій не лише з позицій класифікації хвороб, а й з точки зору трьохвимірної концепції оцінки їх наслідків. Саме комплексний підхід дозволяє визначити профілактичні заходи і заходи відновлення чи покращення порушених функцій, що в результаті попереджає інвалідизацію дітей. Комплексність полягає в системному взаємозв'язку медичних, психологічних і соціальних компонентів (у вигляді тих чи тих впливів), спрямованих не лише на відновлення (збереження) особистості, а й соціального статусу дитини та молоді людини з ООП.

Єдність медичних, психологічних і соціальних компонентів побудована на таких засадах: 1) єдність біологічних і психосоціальних впливів (при побудові системи відновлення, компенсації); облік клініко-біологічних і психологічних факторів; 2) різнобічність («різноплановість») зусиль для організації реабілітаційної програми – облік різних сторін життєдіяльності особистості, вплив на її різні аспекти (сенсорний розвиток, інтелектуальний, емоційний, фізичний та ін.); 3) апеляція до особистості людини з інвалідністю, принцип «партнерства»: людину з інвалідністю включають у лікувально-відновлювальний процес, домагаючись активної її участі у відновленні порушених функцій організму і соціальних зв'язків; 4) наступність [5].

У цьому контексті система надання допомоги повинна стати складною багаторівневою системою, яка враховує вид порушення, структурно-функційну модель дефекту, характер взаємозв'язків, індивідуальні особливості дитини, особливості навколишнього середовища, що включає оптимально взаємопов'язані форми, методи і технології психолого-педагогічного і реабілітаційного впливу.

Отже, комплексний підхід, заснований на поєднанні досягнень соціальної, медичної та психологічної наук, лікувально-відновлювальних заходів із корекційно-педагогічним та соціально-психологічним вихованням і навчанням. Цей підхід спрямований на реабілітацію та реінтеграцію дітей, які мають або обмеження здоров'я, або психоемоційні поведінкові девіації.

Відповідно до цього необхідно передбачати реабілітаційні заходи в рамках названих змістових напрямках.

Під час розробки цільового компонента ми виходили з розуміння мети як ідеального, свідомо планованого результату соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з ООП засобами інклюзивного туризму. Стратегія формування *мети* соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з ООП засобами інклюзивного туризму полягає у створенні умов для відновлення психоемоційного стану та соціального статусу разом із саморозвитком, самореалізацією і самовихованням. Кінцевою метою цього процесу має

бути трансформація дітей та молоді з ООП у суб'єктів як повноправних та активних учасників суспільного життя, які з категорії соціально вразливих трансформуються у суб'єктів виробничих відносин.

З урахуванням означених аспектів та задля досягнення поставленої мети визначено *завдання*, на розв'язання яких спрямована система соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з ООП засобами інклюзивного туризму:

1) забезпечення найменшого рівня обмеження життєдіяльності та розвитку дитини, що сприяє оволодінню нею комплексом соціальних ролей та норм;

2) створення експериментального майданчика з апробації інноваційної моделі, що оптимізує освітні, реабілітаційні та рекреаційні заходи інклюзивного туризму;

3) надання відповідно до особливих потреб якісних соціальних послуг: соціально-педагогічних, соціально-психологічних, соціально-медичних, соціально-правових, соціально-побутових, рекреаційних тощо;

4) формування навиків життєвої компетентності: культурно-гігієнічних навиків, навиків самообслуговування, соціально-побутової орієнтації, навиків просторово-часової орієнтації, комунікативної діяльності, свідомої регуляції власної поведінки, свідомого формування адекватних взаємовідносин з довкіллям, якостей особистісної самодіяльності;

5) забезпечення всебічної допомоги дитині, у тому числі під час навчання і виховання, відпочинку, оздоровлення, профілактики вторинних деструкцій і деформацій розвитку, комплексної реабілітації тощо;

6) надання батькам дітей комплексної допомоги, що передбачає інформування про результати розвитку дитини і реалізації його індивідуальної програми реабілітації, просвіти й консультування з питань особливостей розвитку, виховання, навчання, реабілітації;

7) організація інтегрованого відпочинку, культурно дозвілєвої діяльності й оздоровлення дітей, зокрема спільного відпочинку батьків і дітей, одночасно зі сприянням інтеграції і включення в соціум дитини і батьків.

Ураховуючи мету й завдання системи, процес соціально-психологічної реабілітації засобами інклюзивного туризму покликаний забезпечувати такі *функції*:

– освітня – формування інтересу до знань, мотивації до навчальної діяльності, самоосвіти й саморозвитку;

– доступності – участь у створенні безбар'єрного середовища, його підтримка та вдосконалення для забезпечення незалежного життя;

– екологічна – залучення до благоустрою й озеленення, проведення різноманітних акцій екологічного спрямування щодо збереження природних багатств та формування екологічної культури;

– профорієнтаційна – формування активної позиції як члена суспільства та суб'єкта виробничих відносин; формування системи професійних цінностей особистості, розвиток підтримки зайнятості, соціального підприємництва;

– соціокультурна – залучення до вивчення і пізнання вітчизняної та світової культури; упровадження форм і технологій соціокультурної роботи із залученням до культурного життя, знайомство з основами усіх видів мистецтва (музичного, театрального, художнього, літературного та ін.); участь в охороні об'єктів культурно-історичної спадщини.

Принципи – основоположні ідеї, які визначають шляхи реалізації системи та організують її зміст, на-

прями та форми. Принцип як специфічний умовивід характеризує предмет, метод та основні теоретичні засади, на яких будується та чи та теорія. Він установлює межі та основні підходи до верифікації досліджуваних явищ. Адекватне розуміння суті процесу соціально-психологічної реабілітації засобами інклюзивного туризму багато в чому зумовлене обґрунтованою системою принципів. Насамперед зазначимо, що принципи мають складати систему, а не бути простим набором, у якому один принцип зумовлюється (верифікується) іншим. Така вимога зумовлена системністю природи соціально-психологічної реабілітації та практичними потребами в ній.

Принципами системи соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з ООП засобами інклюзивного туризму є:

принцип гуманізації, який проголошує ідею самоцінності людини і передбачає прийняття дитини такою, якою вона є, приймання її рівною в правах і можливостях;

принцип індивідуальності реабілітаційних заходів як урахування індивідуальних особливостей дитини з ООП, її віку та стану психічного розвитку й соціальної інтегрованості;

принцип диференційованого підходу при визначенні видів соціально-психологічної реабілітації та форм інклюзивного туризму відповідно до нозологій;

принцип комплексності – можливість здійснення одночасно освітніх, реабілітаційних та рекреаційних заходів в умовах інклюзивного туризму, а також комплексний характер реабілітаційних заходів з урахуванням їхніх медичних, педагогічних, психологічних, професійних, соціально-побутових, технічних аспектів;

принцип доступності і рівних можливостей для реалізації внутрішнього потенціалу як умова доступу до можливостей суспільства у сфері освіти, культури, духовного життя і відпочинку тощо;

принцип єдності соціальних, медичних та психологічних заходів;

принцип міждисциплінарного підходу, що ґрунтується на координації роботи спеціалістів різного профілю (психологів, соціальних працівників, педагогів, лікарів, реабілітологів, краєзнавців, батьків та ін.);

принцип залучення батьків до реабілітаційної діяльності;

принцип новизни та різноманітності у виборі й застосуванні форм інклюзивного туризму;

принцип конфіденційності отриманої інформації про дитину з ООП та її сім'ю;

принцип оптимізації фізичного, психічного та соціального благополуччя дитини та молоді з ООП.

Ще одним компонентом системи соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з ООП є *суб'єкт-суб'єктний*.

Системоутворювальним чинником запропонованої системи є особистість дитини та молоді з ООП, що зумовлено проголошенням принципово нової мети організації повсякденного життя й діяльності підростаючого покоління – створення комфорту, повага до особистості на всіх рівнях, визнання пріоритету особистості перед колективом, індивідуальної цінності кожної людини.

Підтримуючи погляди В.Ягупова, уточнимо, що для успішної соціально-психологічної реабілітації осіб з обмеженими можливостями здоров'я важливу особистісну спрямованість її системі надають гуманізація, гуманітаризація і демократизація всіх її компонентів, а щодо системоутворювального компонента – формування суб'єкт-суб'єктних взаємин між фа-

хівцем і клієнтом, при чому останній може і повинен бути суб'єктом реабілітаційного процесу [10, с.257].

Вивчення сучасного стану системи реабілітації в Україні дозволяє відзначити розмитість дій і відсутність координації в роботі медичних організацій та різних установ із питань освіти, виховання, психологічного супроводу, соціальної підтримки дітей з інвалідністю, допомоги сім'ям, у яких виховуються такі діти, що в цілому негативно позначається на успішності їхньої соціальної адаптації та інтеграції.

Саме інклюзивний реабілітаційно-соціальний туризм є ефективною технологією комплексної реабілітації, що передбачає створення мультидисциплінарної команди, до складу якої мають входити професіонали різних сфер: педагоги, психологи, соціальні педагоги й соціальні працівники, медики, реабілітологи, інструктори з туризму, краєзнавці, представники громадських організацій тощо. Така практика має відбуватися в тісній співпраці із батьками дітей з інвалідністю, що найбільш реально в умовах інклюзивного туризму.

Отже, міждисциплінарний підхід до практики соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з інвалідністю передбачає професійну співпрацю фахівців різних сфер, кожен із яких має відповідні професійні знання і набір специфічних компетенцій.

На державному рівні така співпраця врегульована Наказом МОНУ № 609 від 08.06.2018 р. «Про затвердження Примірного положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти». Це Положення визначає основні принципи, завдання та функції, а також порядок організації діяльності команди психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами, які здобувають освіту в умовах інклюзивного навчання в закладах освіти. До складу команди супроводу входять педагогічний колектив, практичний психолог, соціальний педагог, дефектолог, реабілітолог, батьки або законні представники дитини (постійні учасники) та лікарі, асистенти, соціальні працівники, фахівці служби в справах дітей тощо (залучені фахівці).

Команда супроводу виконує такі завдання: збір інформації про особливості розвитку дитини, її інтереси, труднощі, освітні потреби на етапах створення, реалізації та моніторингу виконання ІПР; визначення напрямів соціально-психологічних та корекційних послуг, що можуть бути надані в межах закладу освіти на підставі висновку ІРЦ, та забезпечення надання цих послуг; розроблення ІНП для кожної дитини з ООП та моніторинг його виконання з метою коригування та визначення динаміки розвитку дитини з ООП; надання методичної підтримки педагогічним працівникам закладу освіти з організації інклюзивного навчання; створення належних умов для інтеграції дітей в освітнє середовище; проведення консультативної роботи з батьками дітей з ООП щодо особливостей їх адаптації, навчання та участі в позааудиторній діяльності; проведення інформаційно-просвітницької роботи в закладі освіти серед педагогічних працівників та дітей з метою недопущення дискримінації та порушення прав дитини, формування дружнього та неупередженого ставлення до дітей з ООП.

Повноцінний комплекс реабілітаційних заходів можна проводити лише при активного включення дитини з ООП у реабілітаційний процес та членів групи чи класу. Їх розглядаємо як активних суб'єктів соціально-психологічної реабілітації.

Отже, обґрунтовано *вибір 4-х суб'єктів соціаль-*

но-психологічної реабілітації засобами інклюзивного туризму: дитина та молодь з ООП (діагностичні, реабілітаційні, освітні, рекреаційні, професійно-трудова форми допомоги), батьки (реабілітаційні, освітні, консультаційні, рекреаційні, професійно-трудова форми); міждисциплінарна команда фахівців (педагоги, психологи, соціальні педагоги і соціальні працівники, медики, реабілітологи, інструктори з туризму, краєзнавці, представники громадських організацій), члени групи чи класу дитини.

Змістово-технологічний компонент системи складається зі змісту, напрямів, етапів реабілітаційного процесу, рівнів та технологій реабілітації.

Обґрунтовуючи змістово-технологічний компонент, уточнимо, що соціально-психологічна реабілітація дітей та молоді з ООП – це комплексна, багаторівнева і динамічна система заходів, спрямованих на відновлення, розвиток та утвердження соціального статусу особистості, її психологічних функцій, якостей, властивостей; захист психічного здоров'я та соціального благополуччя; соціальне залучення до повноцінної життєдіяльності та дієздатності, включення в соціальні відносини на основі усунення обмежень життєдіяльності та створення доступного середовища.

Інноваційним засобом (технологією) соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з ООП є інклюзивний туризм, який забезпечує інтегративний потенціал усіх видів реабілітації: медичної, психолого-педагогічної, професійної, трудової, фізкультурно-спортивної, фізичної, соціальної, психологічної (відповідно до Закону України «Про реабілітацію інвалідів»), реалізацію міждисциплінарного підходу з виявлення та об'єднання потенціалу окремих дисциплін із різних галузей наукового знання; упровадження соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання як її складова.

Зміст системи соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з ООП засобами інклюзивного туризму включає:

- об'єднання реабілітаційного, освітнього і рекреаційного просторів, оптимізація реабілітаційних та освітніх заходів;

- відкритість системи і максимальне розширення меж реабілітаційного, освітнього та рекреаційного просторів;

- реалізація принципу соціального партнерства і включення в систему міждисциплінарної команди, у тому числі громадського сектору, що значно знижує економічні затрати функціонування системи;

- максимальне використання потенціалу сім'ї як партнера в реабілітації засобами інклюзивного туризму;

- здійснення комплексної допомоги, у тому числі, соціально-психологічної, медичної, професійно-трудова, фізкультурно-спортивної реабілітації та оздоровлення, що дасть змогу компенсувати структурно-функційні порушення розвитку, формувати навички життєвої компетентності.

Для реалізації мети та завдань система соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з ООП засобами інклюзивного туризму передбачає такі *напрями*:

1. *Організаційно-управлінський* – створення умов для ефективної реалізації інноваційної системи соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з ООП засобами інклюзивного туризму.

Завдання: розробка нормативно-правової бази діяльності на основі вітчизняного законодавства; розробка реабілітаційних послуг, що надаються дітям в умовах інклюзивного туризму; адаптація чинних

програм, методик, технологій роботи з дітьми цієї категорії в умовах подорожі та відпочинку; розробка єдиної концепції соціально-психологічної реабілітації; розробка індивідуальних програм реабілітації на основі МКХ – ДП; забезпечення інформаційних умов реалізації системи, а також механізму соціального партнерства; забезпечення необхідних матеріально-технічних і фінансових умов реалізації системи; укладення реєстру туристичних об'єктів та домовленості про дозвіл моніторингу стосовно доступності; забезпечення необхідних кадрових умов; розробка програми мотивації співробітників на підвищення якості надання реабілітаційних послуг.

2. *Діагностичний напрям* – комплексна діагностика особливостей психофізичного стану дитини з інвалідністю.

Завдання: забезпечення комплексної діагностики і моніторинг особливостей психофізичного розвитку; розробка індивідуальних рекомендацій спеціальної допомоги і підтримки в умовах відпочинку та оздоровлення; координація діяльності закладів освіти, соціальних служб та закладів відпочинку чи туристичних об'єктів; моніторинг результатів реалізації індивідуальної програми реабілітації.

3. *Інформаційно-аналітичний напрям* – створення умов для якісного аналізу та переробки інформації, необхідної для реалізації програми.

Завдання: облік та соціальне паспортування дітей, які отримують послугу інклюзивного туризму; створення банку даних туристичних об'єктів та закладів відпочинку, програм реабілітації, методичних рекомендацій для інклюзивного туризму за нозологіями.

4. *Науково-методичний напрям* – узагальнення досвіду і наукові дослідження в рамках реалізації системи.

Завдання: виявлення проблем, суперечностей, загроз реалізації процесу; розробка і внесення коректив; аналіз, оцінка й узагальнення результатів реалізації; організація й проведення конференцій, семінарів, круглих столів; публікація наукових видань; прогнозування і моделювання форм, методів і технологій.

5. *Консультативний напрям* – координація дій фахівців із розробки рекомендацій дитині, батькам та фахівцям.

Завдання: координація дій фахівців міждисциплінарної команди з реалізації індивідуальних програм реабілітації на основі МКХ – ДП; розробка рекомендацій батькам.

6. *Напрямок комплексної реабілітації за видами:*

6.1. Психологічна реабілітація – надання кваліфікованої психологічної та педагогічної допомоги дітям.

Завдання: забезпечення діагностики розвитку найвищих психічних функцій (пам'яті, мислення, уваги, мови, сприйняття), особливостей емоційно-вольового й особистісного розвитку дитини, його поведінки, психологічного мікроклімату в середовищі;

6.2. Освітня реабілітація – надання кваліфікованої психологічної та педагогічної допомоги дітям.

Завдання: розробка індивідуальної програми психолого-педагогічного аспекту реабілітації; консультування дітей та фахівців з питань розвитку, навчання, виховання; корекція порушень емоційно-вольової та особистісної сфер дитини; профілактика вторинних відхилень, деструкцій та деформацій у розвитку дитини і сімейних взаємовідносин; просвітницька і консультативна діяльність.

6.3. Соціально-педагогічна реабілітація – створення умов для ефективної соціальної реабілітації

дітей з інвалідністю як фактору їх успішної соціальної адаптації.

Завдання: розробка індивідуальної програми соціальної реабілітації дитини; моніторинг реалізації програми; формування в дитини навичок життєвої компетентності, у тому числі – культурно-гігієнічної, самообслуговування і соціально-побутової орієнтації, просторово-часової орієнтації, комунікаційної діяльності і свідомої регуляції власної поведінки, свідомого формування адекватних взаємовідносин зі світом як основи соціальної активності і соціальної мобільності; сприяння інтеграції і включення в соціум;

6.4. Сімейна реабілітація – соціально-психологічна допомога батькам у вихованні дітей шляхом спільної пізнавальної, культурної, рекреаційної, оздоровчої діяльності.

Завдання: формування і розвиток у дітей і їх батьків навичок адекватних міжособистісних відносин.

6.5. Рекреаційна реабілітація – створення умов для розвитку творчих здібностей дитини, реалізації можливості їх творчого самовираження в умовах дозвілля та відпочинку.

Завдання: розробка індивідуальної програми творчої реабілітації дитини; моніторинг результатів реалізації індивідуальної програми; організація творчої реабілітації через ізогепарію, музикотерапію, хореографію і танцетерапію, ігротерапію, глинотерапію, а також під час занять у гуртках, творчих лабораторіях і колективах тощо; розробка програми загальної організаційної творчої роботи, включаючи тематичні свята, народні й сімейні свята, фестивалі тощо; організація рекреаційних заходів в умовах відпочинку й оздоровлення; організація відвідування закладів культури, проведення колективних свят.

6.6. Медична реабілітація – надання кваліфікованої медико-соціальної допомоги дітям та їх батькам.

Завдання: вивчення стану здоров'я; розробка індивідуальної програми медичного аспекту реабілітації; надання якісних соціально-медичних послуг, відповідно до індивідуальної програми реабілітації; проведення здоров'язберігаючих заходів, що сприяють укріпленню здоров'я; використання традиційних та інноваційних методик реабілітації й оздоровлення, відповідно до індивідуальних показань; забезпечення соціально-медичного патронажу дитини і його батьків; моніторинг стану здоров'я дитини під час маршрутів.

6.7. Професійна та трудова реабілітація – створення умов для проведення соціально-трудової та професійної реабілітації.

Завдання: проведення профконсультування, навчання доступним професійним навичкам, у тому числі самообслуговування і соціальної поведінки; сприяння в організації праці на дому; сприяння у створенні робочих місць на дому.

6.8. Фізкультурно-спортивна реабілітація – створення умов для проведення соціальної реабілітації засобами фізичної культури і спорту.

Завдання: взаємодія з медичними працівниками з питань фізичного стану здоров'я, медичних протипоказань до того чи того виду спорту; формування й закріплення в дітей культурно-гігієнічних навичок, проведення занять лікувальної гімнастики, оздоровчого бігу та ходьби.

7. *Напрямок співпраці міждисциплінарної команди* – забезпечення умов комплексної допомоги дітям та їх батькам.

Завдання: визначення суб'єктів і структур, які надають допомогу; розробка необхідного нормативно-правового забезпечення міжвідомчої взаємодії.

Етапи впровадження системи: перший – підготовчий (розробка концептуальних положень системи; моделювання системи з урахуванням освітнього, реабілітаційного та оздоровчого процесів; прогнозування результатів реалізації системи; вибір туристичних об'єктів для реалізації цієї системи); другий – основний (апробація окремих елементів системи; створення усього спектру умов для реалізації системи; розробка системи показників ефективності реалізації системи); третій – заключний (аналіз результатів реалізації; внесення необхідних корективів і вдосконалення системи; систематизація і теоретичне обґрунтування отриманих результатів, їх опис).

Рівні впровадження системи:

1. *Нормативно-правовий:* дотримання норм вітчизняного законодавства у сфері освіти, соціальної роботи, медицини та туризму; заключення договорів із туристичними об'єктами; розробка положень та програм соціально-психологічної реабілітації засобами туризму;

2. *Програмно-методичний:* відбір і розробка необхідних для організації освітнього, реабілітаційного і рекреаційного процесів програм, методик, технологій роботи; методичне навчання фахівців, залучених до системи;

3. *Інформаційний:* розробка системи інформування дитини та батьків про вимоги для участі в інклюзивному туризмі; розробка форми звіту про реалізацію проекту;

4. *Матеріально-технічний:* забезпечення інформаційної та архітектурної доступності туристичних об'єктів; пошук фінансування для реалізації поїздок за розробленими маршрутами;

5. *Організаційний:* розробка плану заходів з реалізації системи;

6. *Кадровий:* підготовка та підвищення кваліфікації; розробка системи мотивації фахівців на підвищення якості й ефективності організації інклюзивного туризму.

Основними технологіями інклюзивного туризму як засобу соціально-психологічної реабілітації розглядаємо арт-терапію та природотерапію за видами: рослинотерапію, канистерапію, іпотерапію, апітерапію, дельфінотерапію, фелінотерапію.

Основою розробки та впровадження технологій

системи соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з ООП засобами інклюзивного туризму: пріоритет інтересів дітей з інвалідністю, їх основних потреб; оптимальне співвідношення та неперервність освітнього, соціально-виховного та реабілітаційного процесів у наданні допомоги дитині з інвалідністю; визнання багатоманітності і варіативності технологій організації соціально-психологічної реабілітації; визнання важливості ролі батьків у реалізації реабілітаційного потенціалу дитини, необхідність підвищення їх педагогічної та реабілітаційної культури; координація взаємодії різних структур державного та недержавного сектору.

Загалом ефективність системи оцінюють за результатами відновлення соціального статусу, усебічного розвитку, саморозвитку й самореалізації особи в інтересах суспільства і самої особистості, що виявляється в здатності до інтеграції в суспільство повноцінним членом та покращення якості життя загалом.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, сутність соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з ООП засобами інклюзивного туризму визначено як систему, що має певні ознаки та структуру, а її функціонування за умови доречного технологічного забезпечення гарантує досягнення мети, що полягає у створенні умов для відновлення психоемоційного стану та соціального статусу в поєднанні із саморозвитком, самореалізацією і самовихованням. Водночас система соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з інвалідністю засобами інклюзивного туризму є складною відкритою саморозвивальною системою, структурні елементи якої взаємопов'язані і взаємозумовлені різними типами детермінованих зв'язків. Отже, ідея системи є основоположною для соціальної сфери, зокрема в плані соціально-психологічної реабілітації людей з інвалідністю, де розглядаємо дитину та молоду людину з інвалідністю, соціально-психологічну реабілітацію, її засоби, інклюзивний туризм як складні відкриті системи, що підпорядковуються загальним для всіх систем принципам, спрямовані на створення сприятливих умов соціалізації, усебічного розвитку особистості, задоволення соціокультурних потреб, відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності людини.

Список використаної літератури

1. Kravchenko O. Physical Support of People with Disabilities: Professionals' Training. *Social Work and Education*. 2021. Vol. 8. No. 1. P.116–128.
2. Академія дитячої інвалідності. Центр реабілітації дітей з органічним ураженням нервової системи. URL: <http://childneuro.gov.ua/academia#rec196127757>. (дата звернення 03.02.2022)
3. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І.Д.Зверевої. Київ, Сімферополь: Універсум» 2012. 536 с.
4. Інклюзивний туризм як вид реабілітації: сучасні потреби інвалідів / Л. Науменко та ін. Український вісник медико-соціальної експертизи. 2015. № 2. С.23–26.
5. Коголовская А.С. Особенности реабилитации детей-инвалидов с использованием канистерапии *Вестник Ивановского государственного университета. Серия: Естественные, общественные науки*. 2013. № 1. С.41–46.
6. Колупасва А. А. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі: навчально-методичний посібник Харків: Ранок, 2019. 304 с.
7. Корнев Н.М. и др. Инвалидность детей с хронической соматической патологией. Харьков: Основа, 2002. 212 с.
8. Петренко Ю., Барабаш Ю. Характеристика змісту та напрямів соціальної реабілітації (адаптації) осіб зі стійкими фізичними, інтелектуальними та психічними порушеннями в інтернатних установах системи соціального захисту населення. *Україна: аспекти праці*. 2017. №3. 2017. http://uap.in.ua/download/all/Vy-pusky-2017_roku/UAP3_17_2.pdf
9. Центр соціально-освітньої інтеграції та інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму «Без бар'єрів» | Факультет соціальної та психологічної освіти. Факультет соціальної та психологічної освіти. URL: <https://fspu.udpu.edu.ua/наука/науково-дослідні-центри-2/про-нас/> (дата звернення: 13.11.2020).
10. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посібник Київ: Либідь, 2002. 560 с.

References

1. Kravchenko, O. (2021). Physical Support of People with Disabilities: Professionals' Training. *Social Work and Education*, 8 (1), 116–128.
2. Akademiia dytyachoi invalidnosti. Tsentr reabilitatsii ditei z orhanichnym urazhenniam nervovoi systemy [Academy of Children's Disability. Rehabilitation center for children with organic lesions of the nervous system]. <http://childneuro.gov.ua/academia#rec196127757>. [in Ukrainian].
3. Zverieva, I.D. (Ed.). (2012). *Entsyklopediia dlia fakhivtsiv sotsialnoi sfery* [Encyclopedia for social professionals]. Universum.

- [in Ukrainian].
4. Naumenko, L. Et al (Eds.). (2015). Inklusyivnyi turizm yak vyd reabilitatsii: suchasni potreby invalidiv [Inclusive tourism as a type of rehabilitation: modern needs of the disabled]. *Ukrainskyi visnyk medyko-sotsialnoi ekspertyzy*, 2, 23–26. [in Ukrainian].
  5. Kohalovskaia, A.S. (2013). Osobennosti reabyltatsyy detei-ynvalydiv s yspolzovanyem kanysterapyi [Features of rehabilitation of children with disabilities with the use of canine therapy]. *Vestnyk Yvanovskoho hosudarstvennoho unyversyteta. Seryia: Estestvennye, obshchestvennye nauky*, 1, 41–46. [in Russian].
  6. Kolupaieva, A.A. (2019). Navchannia ditei z osoblyvymy osvitynymi potrebamy v inkluzyivnomu seredovyshchi [Teaching children with special educational needs in an inclusive environment]. *Ranok*. [in Ukrainian].
  7. Korenev, N.M. (2002). Ynvalydnost detei s khronycheskoi somatycheskoi patolohyeyi [Disability of children with chronic somatic pathology]. *Osnova*. [in Russian].
  8. Petrenko, Yu., & Barabash, Yu. (2017). Kharakterystyka zmistu ta napriamiv sotsialnoi reabilitatsii (adaptatsii) osib zi stiikymy fizychnymy, intelektualnymy ta psykhychnymy porushenniamy v internatnykh ustanovakh systemy sotsialnoho zakhystu naselennia [Characteristics of the content and directions of social rehabilitation (adaptation) of persons with persistent physical, intellectual and mental disorders in boarding schools of the social protection system]. *Ukraina: aspekty pratsi*, 3. http://uap.in.ua/download/all/Vy-pusky-2017-roku/UAP3_17_2.pdf. [in Ukrainian].
  9. Tsentri sotsialno-osvitnoi intehratsii ta inkluzyivnoho reabilitatsiino-sotsialnoho turizmu «Bez barieriv» | Fakultet sotsialnoi ta psykholohichnoi osvity. Fakultet sotsialnoi ta psykholohichnoi osvity [Center for Social and Educational Integration and Inclusive Rehabilitation and Social Tourism "Without Barriers" | Faculty of Social and Psychological Education. Faculty of Social and Psychological Education]. <https://fspu.udpu.edu.ua/nauka/naukovo-doslidni-tsentry-2/pro-nass/>. [in Ukrainian].
  10. Yahupov, V.V. (2002). *Pedahohika* [Pedagogy]. Lybid. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 04.03.2022 р.

Стаття прийнята до друку 09.03.2022 р.

Kravchenko Oksana

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Department of Social Pedagogy and Social Work
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine

SYSTEM OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL REHABILITATION OF CHILDREN AND YOUTH WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN THE CONDITIONS OF INCLUSIVE TOURISM

Abstract. The article substantiates the system of social and psychological rehabilitation of children and youth with special educational needs by means of inclusive tourism, which has its features and structure, and its functioning under appropriate technological support guaranteeing the goal of creating conditions for restoring psycho-emotional state and social status. in combination with self-development, self-realization and self-education. The methodological approaches of the study: system-structural analysis and a comprehensive approach based on a combination of social, medical and psychological sciences, treatment and rehabilitation measures with correctional and pedagogical and socio-psychological education and training aimed at rehabilitation and reintegration of children with or without health restrictions, or psychoemotional behavioral deviations. At the same time, the system of social and psychological rehabilitation of children and youth with disabilities through inclusive tourism is a complex open self-development system, the structural elements of which are interconnected and interdependent with different types of deterministic relationships. The basis for the development and implementation of technologies of social and psychological rehabilitation of children and youth with special educational needs by means of inclusive tourism: the priority of the interests of children with disabilities, their basic needs; optimal ratio and continuity of educational, socio-educational and rehabilitation processes in providing assistance to a child with disabilities; recognition of the diversity and variability of technologies for the organization of socio-psychological rehabilitation; recognition of the importance of the role of parents in the realization of the rehabilitation potential of the child, the need to improve their pedagogical and rehabilitation culture; coordination of interaction between different structures of the public and private sector.

Key words: social and psychological rehabilitation, inclusive tourism, children and youth, special educational needs.